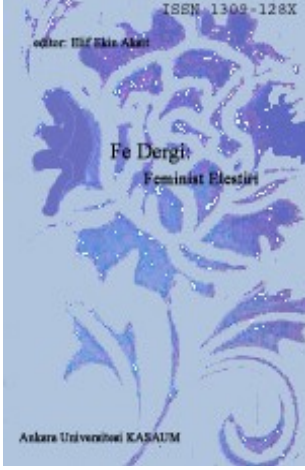

Yayımlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri Cilt 8, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>
**Mutsuz Evlilikten Tehlikeli Flörte: Feminizm,
Neoliberalizm ve Toplumsal Hareketler**
Görkem Akgöz

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 27 Aralık 2016

Bu makaleyi alıntılanmak için Görkem Akgöz, “Mutsuz Evlilikten Tehlikeli Flörte: Feminizm, Neoliberalizm ve Toplumsal Hareketler” *Fe Dergi* 8, no. 2 (2016), 86-100.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/16_7.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Mutsuz Evlilikten Tehlikeli Flörte: Feminizm, Neoliberalizm ve Toplumsal Hareketler¹

Görkem Akgöz*

Neoliberal feminizmin bir araştırma alanı olarak gittikçe artan bir ilgiye mazhar olduğu bugünlerde, feminist harekete özgü taleplerin neoliberal politikalar tarafından kullanılır hale gelmesinin tarihsel dinamiklerini analiz eden tartışmalar dikkat çekiyor. Bu çalışmada, neoliberal dönemde feminist mücadelenin talepleri, örgütlenme biçimleri ve anti-sistemik karakteri konusunda içeriden bir eleştiri olarak geniş bir yankı uyandıran, kuramsal ve politik açıdan oldukça önemli bir tartışmaya, feminizmin neoliberalleşmesine dair uluslararası örneklerden hareketle bakacağız. Makalenin iki alt başlıktan oluşan ilk kısmında, neoliberal kapitalizmin dinamiklerinin kadınların hayatında yol açtığı çelişkili sonuçları, istihdam biçimleri ve değişen toplumsal cinsiyet mitleri bağlamında, feminist yazarların değerlendirmelerine referansla ele alacağız. Makalenin ikinci kısmında, yukarıda andığımız tartışmadan hareketle, ancak bu tartışmanın öncüllerine de referanslar vererek, neoliberalizm ve feminizm arasındaki ilişkinin niteliğine dair farklı saptamaları ve kavramsallaştırmaları inceleyeceğiz. Bu bölümde, bir taraftan belirli bir coğrafi bölgeye ya da spesifik bir örneğe odaklanmadan, tartışmanın metodolojik ve politik eleştirilerini yapan metinleri incelerken, diğer taraftan bu tartışmadan hareketle Türkiye, Hindistan ve Latin Amerika gibi farklı coğrafyalarda feminizmin tarihsel gelişimi ve güncel durumu hakkında yapılan analizlerden yararlanacağız. Son kısımdaya, yakın zamanda neoliberalizmi yukarıdan bir toplumsal hareket olarak ele alarak, neoliberalizm ile aşağıdan toplumsal hareketler arasındaki ilişkileri analitik bir çerçevede çözümleyen bir kavramsallaştırmaya başvuracak ve feminizme içeriden getirilen eleştirileri, neoliberal dönemde toplumsal muhalefet bağlamında daha geniş bir çerçevede yeniden düşünmeyi önereceğiz.

Anahtar kelimeler: Feminizm, neoliberalizm, kadın istihdamı, toplumsal cinsiyet mitleri, toplumsal hareketler

From Unhappy Marriage to Dangerous Liaison: Feminism, Neoliberalism and Social Movements

At a time when neoliberal feminism has been receiving increasing attention as a field of research, the debates over the historical dynamics of neoliberalism's use of feminist demands and discourses are heating up. In this article, we will look at the arguments on the changes of the demands, forms of organization and anti-systemic character of feminist struggle. Having received a good amount of reaction from the feminists, these discussions are both politically and theoretically important. In the first section, we will analyze the contradictory results neoliberal capitalism has created in women's life in terms of modes of employment and changing gender myths. The second section addresses the different arguments and conceptualizations on the relationship between feminism and neoliberalism. We will refer to the texts criticizing these conceptualizations methodologically and politically on the one hand, and comparatively analyze studies on the historical development and contemporary dynamics of feminism in Turkey, India and Latin America on the other. In the last section, we will refer to a recent approach that conceptualizes neoliberalism as a social movement from above and explains the ways it relates to different social movements from below in an analytical framework. We will thus suggest to rethink the current debate within feminism in the wider context of social opposition in neoliberalism.

Keywords: Feminism, neoliberalism, female employment, gender myths, social movements

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. Bölüm arkadaşlarım Seda Can, Esra Çolak, Ece Köse ve Ebru Sevgili, düzenlediğimiz seminer dizisinde makalenin oldukça erken versiyonlarına eleştiriler getirerek gelişmesine katkıda bulundular. Sevgili öğrencilerim Büşra Arı, Tuna Ayber, Yağız Çakır, Zehra Demirel, Damla Keşkekeci, Seda Ofilas ve Büşra Tufan sürecin çeşitli evrelerinde yorumlarını ve önerilerini benimle paylaştılar. Makalenin son halini okuyan sevgili arkadaşlarım Eda Acara ve Ecehan Balta, değerli eleştirileriyle pek çok eksiğimi giderdiler. Bu isimlerle birlikte düşünme fırsatı bulduğum için kendimi şanslı sayıyorum.

Giriş

Nancy Fraser'ın 2009 yılında yayınlanan "Feminizm, Kapitalizm ve Tarih Oyunu" adlı makalesi, neoliberal dönemde feminist mücadelenin talepleri, örgütlenme biçimleri ve sistem karşıtı karakteri konusunda içeriden bir eleştiri olarak geniş bir yankı uyandırmakla kalmamış, aynı zamanda kuramsal ve politik açıdan oldukça önemli bir tartışmanın da fitilini ateşlemiştir.² Tartışmanın bir tarafında, ikinci dalga feminizmin taleplerinin, neoliberal dönemde bir çeşit yeniden anlamlandırılmaya uğrayarak neoliberal ekonomi politikalarıyla uyumlu hale geldiğini iddia edenler bulunmaktadır. İkinci dalga feminizmin ataerkil bir kavram olarak aile ücretine yönelttiği eleştirilerin, ücretlerin düşük tutulması, esnek ve güvencesiz çalışmanın yaygınlaşması açısından neoliberalizmin işine yaradığı savı bu iddiaya kanıt olarak sunulan örneklerdendir. Tartışmanın diğer tarafını ise neoliberalizmin bütün bağlamlarda aynı sonuçları yaratan tek bir süreç olmadığı, benzer şekilde sınıfsal bir özgüllük taşıyan ve belirli bir coğrafyaya ait feminist hareketlerin kısıtlı olan temsil gücü göz önüne alınarak aşırı genellemeler yapılmaması gerektiği gibi metodolojik eleştiriler yer almaktadır. Hem kuramsal, hem de politik açıdan son derece önemli olmakla birlikte, özeleştirel ve özdüşünsel niteliklere de sahip olan bu tartışma, Türkçe literatürde oldukça kısıtlı da olsa yankı bulmuştur.³

Elinizdeki çalışmada, neoliberal feminizmin bir araştırma alanı olarak gittikçe artan bir ilgiye mazhar olduğu ve bu tartışmanın argümanlarına feminizmin farklı bağlamlarda güncel dinamiklerini anlamak amacıyla başvurulduğu bugünlerde,⁴ özellikle II. Dalga feminist harekete özgü taleplerin neoliberal politikalar tarafından kullanılabilir hale gelmesinin tarihsel dinamiklerini ortaya koyacak, feminizmin neoliberalleşmesine dair uluslararası örneklerden hareketle bahsi geçen tartışmayı daha geniş bir bağlama oturtacağız. Makalenin iki alt başlıktan oluşan ilk kısmında, neoliberal kapitalizmin dinamiklerinin kadınların hayatında yol açtığı çelişkili sonuçları istihdam biçimleri ve değişen toplumsal cinsiyet mitleri bağlamında, feminist yazarların farklı değerlendirmelerine referansla ele alacağız. Feminizmi, neoliberalizmin kadın bedeni ve emeğini araçsallaştırmak için kullandığı toplumsal cinsiyet kurguları karşısında pasif bir aktör olarak değil, somut yasal kazanımlardan toplumsal tahayyüllerin değişmesine dek uzanan bir spektrumda bu kurgunun faillerinden biri olarak değerlendireceğiz. Bu kavrayıştan hareketle, feminist mücadeleyi bahsi geçen tartışmada zaman zaman iddia edildiği gibi ne bir işbirlikçi, ne de tarihin oyunu karşısında çaresiz kalmış bir toplumsal hareket olarak ele alacağız. Meseleyi feminizmin ötesinde, neoliberal dönemde toplumsal hareketlerin açmazları noktasında kavramak gerektiğini savlayacağız.

Neoliberalizm, son yirmi yıldaki politik ekonomik gelişmelerin tamamını açıklamak amacıyla bir tür "her derde deva alet çantası" hissiyatı da yaratarak o kadar sık kullanıldı ki, bugün geldiğimiz noktada aşırı kullanım sonucu açıklayıcı potansiyelini kaybetmekte olan bir kavrama dönüştü (Molyneux 2008). Yine de, akademik üretimin doğası gereği, daha iyisi bulunana kadar bu terimi, en azından birbirimizi anlamak adına bir kısa yol olarak kullanmaktan kaçamıyoruz. Bu makale bağlamında, neoliberalizmin iki farklı kavramsallaştırmasını birarada kullanacağız. Bunlardan ilki, David Harvey'i takip ederek neoliberalizmi politik ekonomik bir ideolojiden ziyade bir pratikler seti olarak tanımlamaktır (2007, 2). Bu pratikler setinin bizi doğrudan ilgilendiren kısmı kadınların emek piyasalarındaki deneyimlerinin değişimi ve bunların feminist mücadele açısından yarattığı politik sonuçlardır. Takip edeceğimiz ikinci hat, Wendy Brown'u izleyerek neoliberalizmi, sadece ekonomik sistemde yaşanan değişikliklere dayandırılmayacak, aynı zamanda toplumların örgütleniş biçimlerinden, toplumsal tahayyüle kadar birçok alanda köklü değişikliklere sebep olan bir dönüşüm olduğu fikridir (2003).⁵ Bu bakımdan, neoliberalizmi iktisadi alanın ya da devlet politikalarının ötesinde, yeni bir tür öznelğin inşası olarak kavramaktır. Neoliberal dönemde "makbul kadınlığın" ortaya çıkışını, bu sosyal inşa perspektifinden toplumsal cinsiyet kurgularının değişimini ve neoliberal öznelğin yeni bir tür feminizmi şekillendirmesini izleyerek açıklayacağız.

Makalenin ikinci kısmında, yukarıda andığımız tartışmadan ve öncüllerinden hareketle, neoliberalizm ve feminizm arasındaki ilişkinin niteliğine dair farklı saptamaları ve kavramsallaştırmaları inceleyeceğiz. İçsel çelişkileri ve ortaya çıkardığı sonuçlar açısından zaman zaman muğlak bir görünüm arz eden neoliberalizm karşısında feminist hareketin aldığı pozisyonların tarihsel ve politik bir dökümü için bahsi geçen tartışmanın eleştirel bir değerlendirmesini yapmak uygun bir yöntem olacaktır.⁶ Bu bölümde, tartışmayla iki farklı türde ilişki kuran metinleri ele alacağız. Bir taraftan belirli bir coğrafi bölgeye ya da somut bir örneğe odaklanmadan, tartışmanın metodolojik ve politik eleştirilerini yapan metinleri inceleyeceğiz; diğer taraftansa bu tartışmadan hareketle feminizmin tarihsel gelişimi ve güncel durumu hakkında yapılan analizlere değineceğiz. Son kısımdaysa, tartışmayı sadece feminizm üzerinde yürütmek yerine, neoliberalizmin toplumsal hareketlere etkisi

bağlamında genelleştirmeyi önerecek ve bunun için yakın zamanda ortaya çıkmış bir kavramsal çerçeveye başvuracağız.

Neoliberal Dönemde Kadın İstihdamı ve Feminizm: Süreçler ve Sonuçlar

Bir pratikler seti olarak neoliberalizm, amacını insan refahının en yüksek düzeyde artırılması olarak belirlediği iddiasındadır ve bunun gerçekleştirilebilmesi için bireysel girişim özgürlüğü, özel mülkiyet hakkı, serbest pazar ve serbest ticaret olanaklarının işleyebildiği kurumsal çerçeveyi, piyasanın işleyişine müdahaleyi minimumda tutarak yaratma ve korumayı devletin görevi olarak tanımlar (Harvey 2007, 2). Bu tanımın doğal çıktıları, devletin sosyal hizmetlerden elini eteğini çekerek, yeniden üretimin yükünü başta kadınlar olmak üzere emekçilere devretmesi (Aslan ve Gambetti 2009, 1; Özügurlu 2012, 129; Akgöz ve Balta 2015), esnek emek süreçlerinin ortaya çıkması ve sermayenin hareket serbestliğinin artması olmuştur (Kabeer 2004 ; Craig ve Porter 2005).

Neoliberalizmin ortaya çıktığı 1970'lerin kadın hareketinin temel talepleri, erkek merkezli iş gücü piyasasının eleştirisi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kadınların da ücretli emek piyasasında yer alması gerektiği fikrine dayanır. Bu dönemde, kadınların ücretli emek piyasasına dâhil olmak suretiyle ekonomik özgürlük kazanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana mekanizmalarından biri olarak tarif edilmiştir. 1980'li yıllarda bu talebe yönelik mücadelelerin kısmi de olsa kazanımla sonuçlandığı, kadınların hızla işgücü piyasasına dahil olduğu görülür. İmalat sektörü küçülürken hizmet sektörüne yapılan yatırımların hızla artması ve yatırımlarda gerçekleşen sanayi mallarından finansa kayış gibi gelişmeler (Stacey 2006, 63; Eisenstein 2013, 34), kadınların hızla ücretli emek piyasasına çekilmesini beraberinde getirmiştir. Yaşanılan bu hızlı değişimi niceliksel olarak ifade etmek istersek, dünya genelinde 1970'ten 2000'e kadar hizmet sektöründe yeni istihdam edilmiş olan 53 milyon kişinin yarısından çok daha fazlası (%60'ı) kadındır (Kuhn ve Bluestone 1987, 9; Eisenstein 2013, 33).

Kadın istihdamının genişlemesine eşlik eden 1970'ler, kadınların aile kurumuna bağımlılıklarından göreceli olarak kurtulup, bağımsız ekonomik aktörler haline geldikleri yıllar olarak nitelendirilir. Hatta kadınların kurtuluşunu istihdama girişte gören bazı feministler, bu nedenle aile ücreti uygulamasını kadının erkeğe ekonomik bağımlılığını yeniden ürettiği için cinsiyetçi bir uygulama olarak eleştirdiler (Fraser 1994). Aynı zamanda ücretli emeğin sınıf analizlerindeki merkezi yerini eleştirerek, yeniden üretim emeğinin değerini toplumsal olarak kabul ettirme uğraşı içine girdiler. Ancak neoliberalizmle birlikte "aile ücreti" uygulamasının ortadan kalkmasının yanı sıra hane içinde çalışan sayısı artarken, haneye giren toplam gelir artmamış, hatta bazı durumlarda düşmüştür. Bu örnek üzerinden düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyet eşitliği için kadının işgücü piyasasına dahil olması, kadın-erkek arasındaki ücret eşitsizliğinin azalması ve aile ücretinin kaldırılması bağlamında, işçi sınıfının yaşam standartlarının düşmesi sonucunu doğurabilir. Feminist bir talep olarak aile ücretinin kalkması, bu açıdan ikircikli sonuçları olan bir gelişme olarak da ele alınabilir (Fernandez-Kelly ve Wolf 2001, 1248).

Feminizmin kadınları evden dışarı çıkmaya çağıran sesi ile sermayenin kadınları hizmet sektöründe istihdam etme motivasyonu, pek çok kadının lehine işleyen bir sürecin başlangıcı gibi görünse de (Eisenstein 2010, 28), feministlerin kadınların ücretli çalışmaya katılabilmelerine yönelik talepleri, bir kadın hakkı talebi olarak değil de, piyasanın talepleri bağlamında karşılanmıştır (Bora 2011, 72).⁷ Feministlerin ekonomi politikalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çektikleri günlerden, Dünya Bankası gibi kuruluşların kalkınmada kadının rolü konusunu giderek artan şekilde vurguladığı bir döneme geçmenin bedeli, toplumsal cinsiyet kavramının yerini kadınların ekonomik durumu hakkında artan bir ilgiye bırakmış olmasıdır (Cornwall, Gideon ve Wilson 2008, 2). Dünya Bankası'nın "Akıllı Ekonomi Olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" sloganı, kadınların emek piyasasına daha çok katılması yoluyla artan cinsiyet eşitliğinin, ekonomik büyüme üzerinde ciddi bir etkisi olduğu tezine dayanır (Wilson 2015, 807). Bu açıdan bakıldığında, toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi güden bu türden politikaların aslında feminist taleplere yanıt vermekten ziyade, bu talepleri araçsallaştırdığı da iddia edilebilir (Koray 2011, 19-21). Fraser'ın deyişiyle, bu gelişmeler feminizmin ütöpik arzularının, bütünsel toplumsal bağlamdan soyutlanıp birbirlerinden ayrıştırılarak, neoliberal geçişi meşrulaştıran duygu akımları olarak ikinci bir yaşama kavuşmaları sonucunu doğurur (2009, 99).

1970'lerin krizine bir yanıt olarak başlayan emeğin esnekleştirilmesi süreci, muhafazakarlaştırmanın da yapısal gerekçesini oluşturur. Kadınlar bu anlamda esnekleşmenin doğrudan hedefleridir. Esnekleşme elbette erkekleri de işsizleştiren, güvencesiz işlere mahkûm eden, bir başka deyişle de "evkadınlaştıran" bir pratiktir. Diğer yandan, yükselen erkek işsizliğine karşı kadınların ailenin sağladığı ekonomik garantiyi kaybetmeleri söz

konusudur, buna karşın işsizliğin kompanse edilmesi ve sosyal koruma masraflarının azaltılması için kadınların yine de aile içinde kalmaya devam etmeleri gerekir. Dolayısıyla, yeniden üretim emeğinin kalesi olarak “kutsal heteroseksüel aile”nin yüceltilmesi, neoliberal dönemde kadın emeğinin sömürülme oranının artırılması için kullanışlı bir araca dönüşmüştür (Akgöz ve Balta 2015, 11). Kriz dönemlerinde ailelerin hane içinde uyguladıkları stratejiler genellikle, devletin sosyal hizmetlerden çekilerek yarattığı boşluğu kadınların doldurması yönündedir. Bu durum kadınların ücretli ve ücretsiz emek sürelerinin toplamında ciddi bir artış yaşanmasına neden olur, çünkü kadınları işgücü piyasasına çeken neoliberal ekonomi politikaları aynı zamanda, onları ev içinde de ücretsiz olarak yoğun bir emek harcamaya itmektir. Bu durum, neoliberalizmin gelenek-ötesi boyun eğdirme biçimlerine bir örnektir. Özellikle yeniden üretim alanında kadın emeğinin sömürüsünün derinleşmesinin bir aracı ve aynı zamanda esnekleşmeyi sağlayan koşullardan biri olarak kadınları evlerine geri çağıran neoliberal muhafazakarlık, kadınlar açısından çelişkili görünen bu resmi ortaya çıkaran siyasal bir ideolojidir. Genel bir eğilim olmasına rağmen muhafazakarlık, her toplumun kendi tarihi, siyasal, geleneksel veya ekonomik yapısından kaynaklı olarak farklı içerik ve biçimlere bürünür (Gambetti 2009, 152). Ancak muhafazakarlığın yükseliş döneminin neoliberalizmle çakışması rastlantısal değildir; çünkü kadınların özellikle yeniden üretim alanında harcadıkları ücretsiz emek, Maria Mies’in feminist siyasal iktisat açısından son derece önemli yapıtında ortaya koyduğu gibi, ücretli emeğin sadece tamamlayıcısı değil, aynı zamanda onun varlığının da teminatıdır (2012).

Neoliberal muhafazakarlaşma sonucu kadınların hane içi ve piyasa arasında deneyimledikleri gel gitli ilişkinin yanında, diğer taraftan piyasaya dahil olma sürecinin kadınlar açısından sağladığı özgürleşme potansiyeli de, feministler arasında tartışmalı bir konudur. Neoliberal dönemde yoğun olarak ücretli emek piyasasında yer almaya başlayan kadınların bazıları ithal malların üretimini yapan serbest ticaret bölgelerindeki fabrikalarda istihdam edilirken, bazıları hizmet sektörü içerisinde yönetici konumuna gelmişler, bazıları da başka hanelerin ev işlerini ücretli olarak yerine getirmek durumunda kalmışlardır. Ücretli emek piyasası içerisinde konumlanmada yaşanan bu farklılıklar, yukarıda bahsedilen her iki tespiti de farklı konumlarda bulunan kadınlar için geçerli hale getirmektedir.

Kadınların kamusal alana çıkma talebinin başarısının arkasında toplumsal cinsiyet kurgusunun feminist bir hatta değişmesi yatar. Ancak, bu hedefin Novamed grevinde olduğu gibi patriyarkayı sarsıcı sonuçlarının yanı sıra, başka bazı öngörülemeyen sonuçları eş zamanlı olarak bu talebin masaya yatırılmasını da gerektirir. Verónica Schild’in iddia ettiği gibi, kadınların istihdam piyasasına çekilmesi, kapitalizmin tarih boyunca kullandığı emeği esnekleştirme stratejilerinden biri ve hatta bir mihenk taşıysa (2015, 66), bu stratejinin işe yaraması için kullanılan toplumsal cinsiyet kurgusunun ortaya çıkışını anlamak elzemdir.

Toplumsal Cinsiyet Kurgusu ve Güvencesiz Çalış(tır)ma: Pasif Kurbanlardan Süper Kahramanlara

Politik ekonomik alandaki bütün bu değişimlerin kültürel alandaki yansıması, toplumsal cinsiyet kurgusu ve mitlerinin neoliberal dönemde geçirdikleri değişim üzerinden izlenebilir. Toplumsal cinsiyet kurgusunun, erkeğin kendisine bakmasına muhtaç kadın modelinden, kendi ayakları üzerinde duran kadın girişimci modeline doğru evrilmesi, Wendy Brown’un neoliberalizmi iktisadi alanın ya da devlet politikalarının ötesinde, yeni bir tür öznelğin inşası olarak kavramsallaştırmasının somut bir örneğidir. Brown, neoliberal rasyonelitenin bütün bu somut ekonomik ve politik müdahaleler yanında, yeni tür “özneler, vatandaşlık ve davranış biçimleri ve toplumsalın yeni bir örgütlenişini” ürettiğini iddia eder (2003, 37). Kadınlar açısından bu yeni özelliğin taşıdığı anlamı Angela McRobbie, *Feminizmin Sonrası* adlı çalışmasında “örnek kadın vatandaş” mitinin ortaya çıkışıyla açıklar (2009). McRobbie, genç kadınların kararlarında özgür fakat aynı zamanda da sürekli kendilerini denetlemek ve mükemmelleştirmek zorunda olan “kapasite özneleri” olarak resmedilmesinin, neoliberalöznenin başat niteliklerinden biri olan “girişimcilik” ile uyumlu olduğunu ortaya koyar (Özüğurlu 2013, 22).⁸

Neoliberalizmin bu yeni kadın kurgusunun üzerinde durmak, meselenin bir başka boyutunu daha ortaya koyması bakımından önemlidir. Kalpana Wilson’ın ifade ettiği gibi, sorun basitçe neoliberalizmin feminizmi ele geçirip, onun anti-sistemik karakterini zayıflatması değil; aynı zamanda cinsiyet yapılarını ve ilişkilerini derinleştirmek üzere onu kullanmasıdır (2015, 804). Bu açıdan feminist eleştiri, neoliberalizme dair sorgusunu işgücünün feminizasyonu ve piyasalaştırmanın kadınlar üzerindeki olumsuz etkileriyle sınırlandırmamalı, bu sorguyu ataerkilliğin yeniden takviye edilme biçimlerini deşifre etmek üzere genişletmelidir (Özüğurlu 2012, 130). Tam da bu noktada, bahsi geçen toplumsal cinsiyet kurgusunun ve buna dayalı toplumsal cinsiyet mitlerinin, neoliberalizmde kadın istihdamının temel niteliklerinden biri olan güvencesizleştirmenin araçlarından

biri olarak da ele alınması gerekir. Güvencesizlik, gelirin ve bakım işinin tüm sorumluluğunun aileye ve dolayısıyla da, hâkim toplumsal cinsiyet kurgusu uyarınca kadına yıktığından, yukarıda anlatıldığı biçimiyle toplumsal cinsiyet kurgusu, emeği güvencesizleştirme programının asıl ilkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Emeğin güvencesizleştirilmesi, aile ideolojisini yücelten ve kadını aileye mahkûm eden klasik yöntemlere başvurup, “çalışarak özgürleşen kadın” imgesini temel alarak bunu “güçlendirme” vaadiyle birlikte yürütmüştür. Bu süreç, toplumsal cinsiyet mitini meşru kılmak için kadınları “aynı anda farklı işleri koordinasyon halinde yürüten, sürdürülebilir yapılar kuran doğal becerilere sahip” ve “doğası başkalarıyla ilgilenmeye dönük” özneler olarak yeniden kurar (Özügürü 2013a, 21). Bu aynı anda birden fazla iş yapabilen kadın miti, içerik olarak da değişiklik göstermiş, 1990’lı yıllar kadının toplumsal konumuna yönelik kurgunun “eş ve anne”den “işçi, eş ve anne”ye doğru kayışına sahne olmuştur (Eisenstein 2013, 41).

Neoliberalizmin kadın kurgusunun belki de en kristalize haliyle karşımıza çıktığı örnek mikrokredi uygulamasıdır. Kadınların ücretli emek piyasasına katılmasına yönelik uygulanan stratejilerden biri olan mikrokredi, dar gelirli kadın gruplarına teminat istenmeden verilen küçük miktarlardaki kredi borçlarının uzun vadelerde geri ödenmesine dayanır. “Borcuna sadık, yoktan var eden” kadın imajı, kadınları mikrokredi yoluyla piyasa ekonomisine entegre etmenin araçlarından biri haline gelmiştir (Özügürü 2013, 130). Hindistan’da mikrofinansı özendirilen bir tanıtım metninde geçen şu ifadelerde de görüldüğü gibi, kadını mikrofinans için uygun aday haline getiren şey “aile değerleridir”: “Kadınların yeri kolayca tespit edilir...evlerini terk edip kaçamazlar; borçlarını geri ödemek konusunda daha kolay ikna edilirler çünkü ödeme yapmamayı bir aile onuru meselesi olarak anlarlar ve daha çok utanç duyarlar.” (akt. Cornwall, Gideon ve Wilson 2008, 5). Batliwala ve Dhanraj (2013,123-138), Hindistan’da kadınların belli bir vatandaş tahayyülüne erişebilmeleri için iki toplumsal cinsiyet mitinin aynı anda işe koşulduğu iddiasındadırlar. Bunlardan ilki, mikrokrediler gibi ekonomik kaynaklara erişim vasıtasıyla kadınların ekonomik girişimlerinin, hane ekonomisini ve yerel kalkınmayı destekleyecekleri yönündedir. İkincisi ise kota uygulaması ya da diğer yöntemlerle kadınların politik güce dahil olmaları ve bunun kurumların dönüşümünde etkili olacağı şeklindedir. Onlara göre her iki mitte de kadınların eylemleri toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasından ziyade, sistemin yeniden üretiminin devamına hizmet eder. Benzer şekilde, Latin Amerika’da fakirlikle mücadele amacıyla uygulamaya konan “koşula bağlı para transferi programı (*conditional cash transfer program*)” temel birim olarak aileyi hedeflerken aslında kadına odaklanmaktadır. Bu program kapsamında kadınlar ailelerinin eğitim, sağlık ve istihdam alanlarındaki gereksinimlerinin karşılandığından emin olmak koşuluyla, para almaktadır. Tıpkı mikrokredi uygulamasında olduğu gibi bu program da kadınların sorumluluk duygularına seslenmekte ve aile içinde, aile için var olma halini pekiştirmektedir (Schild 2015, 68).⁹

Bir zamanlar post-kolonyal feminizmin ‘Üçüncü Dünya Kadınlarının’ kalkınmanın pasif kurbanları olarak resmedilmesini eleştirdiği günlerden, gelişmekte olan ekonomilerin müthiş çalışan, fedakâr ve girişimci ‘fail’ kadınlarına geçiş aynı zamanda irksallaştırılmış bir sürece de işaret eder (Wilson 2015, 808; Wilson 2016). Verili bir tarihsel anda, sistemin içsel çelişkilerinin bir sonucu olarak, kadınlar kimi zaman “her işin altından kalkan, becerikli tedarikçiler, güvenilir mikro girişimciler, kozmopolit vatandaşlar” olarak, kimi zaman da “kullanılıp atılabilir hizmetçiler, sömürüye uğrayan küresel işgücü, değersiz ve haklarından mahrum edilmiş diasporik vatandaşlar” olarak karşımıza çıkar (akt.Cornwall, Gideon ve Wilson 2008, 2).

Görüldüğü gibi yaşanan bu değişiklikler, kadınlara bir taraftan ücretli emek piyasasında çalışma özgürlüğü verirken, diğer taraftan kadınların maruz kaldıkları ezilme ve sömürülme biçimlerini de derinleştirmiştir. Yine de, neoliberal dönemde kadın istihdamındaki artışın derecesi ve aldığı biçimler, birtakım önemli sınıfsal farklılıklar göstermekle birlikte, feminizmin kimi taleplerinin gerçekleşmesi anlamına gelmiştir. Hem artan oranda ücretli ve ücretsiz iş yükü altında kalan hem de bu iş yüküne ayırmak zorunda oldukları zaman nedeniyle toplumsal ve politik alandan uzaklaşan kadınların, bu dönemde gerçekten de ücretli işgücüne katılım haklarını büyük oranda elde ettikleri, ancak bununla birlikte neoliberalizmin piyasanın ihtiyaçları çerçevesinde kurguladığı “makbul kadın özneleri” olarak feminist mücadelenin özgürleşme ve güçlenme kavramsallaştırmasından uzaklaştıkları söylenebilir. Feminist mücadelenin içinden gelen akademisyenlerin, bu çelişkili durumu neoliberalizm ve feminist mücadele arasındaki ilişkinin niteliği üzerinden eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmalarını bu tarihsel dinamikler çerçevesinde anlamak gerekir.

“Baştan Çıkarılan Feminizm”: Aktörler, Stratejiler, Eleştiriler

2000’li yıllar, sosyalist feminist kuramı içeriden eleştirerek yeniden canlandırma amacını güden yazarların feminizm hakkında önemli tespitleri tartışmaya açtığı yıllar olarak tarihe geçecek gibi görünüyor. Nancy Fraser’ın 2009 tarihli, Türkçe’ye “Feminizm, Liberalizm ve Tarihin Oyunu” adı ile çevrilen makalesi ve Hester Eisenstein’in 2010 tarihli maalesef henüz Türkçe’ye çevrilmemiş olan *Baştan Çıkarılan Feminizm: Küreselleşme ve Toplumsal Cinsiyetin Kullanımları* adlı kitabı, Eisenstein’in 2005 yılında ilk defa dile getirdiği bir tespiti doğrular niteliktedir: “1970’lerde ve 1980’lerin başında, Marksizm ile feminizm arasındaki ilişki hakkında hararetli bir tartışma gerçekleşti. Şimdiyse, belki de daha rahatsız edici bir soru ortaya çıkmış durumda: Feminizm, kapitalizm ile tehlikeli bir yakınlık içinde mi?” (2005, 487). Bu soru, yukarıda da işaret edildiği gibi, ironik bir şekilde ikinci dalga feminizmin bazı taleplerinin hayata geçirilmiş olmasından kaynaklanır ve tahmin edilebileceği gibi, feminist akademisyenler ve aktivistler tarafından kadın istihdamı ve toplumsal cinsiyet kurgusuna dair bir süredir gözlemlenmekte olan değişiklikler tarafından çerçevelenir. Başka bir deyişle, yukarıda andığımız yayınlar konu hakkındaki ilk sorgulamayı gerçekleştiren yayınlar değildir; onları anılmaya değer kılan bir süredir dip akıntısı halinde devam eden bir huzursuzluğu yüzeye çıkarmış olmalarıdır. Bu tartışmayı bugün önemli kılan bir başka gelişme de, kadınların ezilme ve sömürülme oranlarını hızla arttıran neoliberalizmin içinden geçtiği kriz konjonktürü ve bu krizin, kritik bir dönüm noktası ve büyük bir dönüşümün eşiği olma konusunda taşıdığı potansiyeldir (Coşar ve Kerestecioğlu 2013, 22; Fraser 2013, 89).¹⁰ Neoliberal dönemde feminist hareketin izlediği yolların eleştirel bir gözle incelenmesi, bu krize yönelik politika üretme hedefi güden feminist aktivistler ve kuramcılar için zaruri görünmektedir. Konu hakkındaki mevcut çalışmalar, 1960 sonrası feminist hareketin, ekonomik eksenli taleplerinin neoliberal sermayenin yükselişine katkıda bulunup bulunmadığını sorgulamaktan (Fraser 2013; Eisenstein 2013), yaşadığımız dönemin feminizm sonrası bir dönem olup olmadığını (McRobbie 2009) ya da feminist hareketin hala bir toplumsal hareket niteliği taşıyıp taşımadığını tartışmaya kadar uzanmaktadır (Walby 2011). Mevcut fikir ayrılıklarına rağmen, bu analizlerin ortak noktası, son otuz yılda feminist hareketin politik talepleri bağlamında bir sorunla karşı karşıya kaldığını ortaya koymalarıdır. Fikir ayrılıkları, bu sorunun arkasındaki nedenlerin açıklanması ve dolayısıyla feminist hareketin bundan sonraki ajandasının tarif edilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır.

Fraser, özellikle ikinci dalga feminizm tarafından başlatılan kültürel dönüşümün, kapitalist toplumsal dönüşümün meşrulaşmasına hizmet ettiğini öne sürer (2013, 72). Feminist hareketin 1960’ların sonunda dönemin politik kültürüne getirdiği eleştiriler ve buna bağlı olarak ortaya koyduğu talepler, 1980 sonrasında da hareketin talepleri olmayı sürdürmüş ama içerik olarak değişikliğe uğramıştır. Neoliberalizm öncesi döneme baktığımızda, yürütülen muhalif politik hareketlerin, temelde ekonomik eşitsizliklere getirilen eleştiriler bağlamında ilerlediği görülmektedir. 1960’ların feminist hareketleri ise bu durumu, eşitlik ve adalet taleplerinin salt ekonomi temelli politikalarla sağlanamayacağı düşüncesi ile eleştirmişlerdir. Bu talepleri, ev içi ücretsiz emek gibi yeniden üretim alanlarını ve kadına yönelik şiddet gibi “özel” sayılan alanları da kapsayacak bir biçimde dönüştürmeyi amaçlamışlardır (Fraser 2013, 77; McRobbie 2009, 13). İkinci dalga feminizmle aynı dönemde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler de feminizmin bu görüşünü paylaşmış ve eskinin sınıf temelli, büyük çaplı hareketlerini, kimlik talepleri gibi özgürlük ve ekonomi dışı eşitlik talepleri ile ilgilenmemekle, hiyerarşik ve bürokratik bir yapılanmaya sahip olmakla eleştirmişlerdir. Neoliberal dönemdeyse, bu hareketlerin ekonomizm eleştirisinin, ekonomik odaklı taleplerin reddine ya da daha doğru bir ifadeyle ekonomik odaklı taleplerin ortadan kaybolmasına doğru evrildiği görülür.

Eisenstein ise küreselleştiricilerin feminist fikirleri kendi amaçlarına yarayacak şekilde kullandıklarının altını çizirken aynı zamanda da sosyalist feminist geleneğin yeniden canlanmasına katkıda bulunma iddiasındadır (2013, 31). Ona göre temel problem, cinsiyet ayrımının bariyerlerini yıkmaya sarf edilen enerjinin, işveren iktidarı karşısında bir kuvvet yaratamamış olması, aksine işverenlerin maliyetleri düşürmek için kullanabilecekleri yeni bir emek havuzu yaratmış olmasıdır (Eisenstein 2009, 132). Bu bağlamda, Fraser ve Eisenstein, kadınların ücretli emek piyasasına katılmaları sürecinin sermaye lehine sonuçlar doğurduğu gözlemini paylaşır. Ancak bu iki teorisyen, neoliberalizm ile feminizmin ilişkisini göz önüne alırken bunu aktif faillik ve pasif maruz kalma üzerinden değerlendirme açısından birbirlerinden farklılık gösterirler. Fraser, ikinci dalga feminizmin neoliberalizmin talepleriyle uyumlu olma sürecini istemeden maruz kalma çerçevesinde ele alırken, Eisenstein bu ilişkinin sorumlusu olarak liberal feminizme işaret eder ve onu aktif faillik ilişkisi üzerinden değerlendirir. Fraser, Eisenstein’in fazla iradeci tutumunun aksine, kapitalizmle feminizm arasındaki

ilişkiyi “tarihin cilvesi” olarak nitelerken, Max Weber’in *seçici yakınlık* kavramına atıfta bulunur ve Eisenstein’daki “kullanılmışlık” vurgusundan farklı olarak, ikinci dalga feminizmin farkında olmadan “kapitalizmin yeni ruhu”na hammadde sağlayıp sağlamadığını sorgular (2013, 70). Bu durum, Fraser’ın (2013) “yeniden anlamlandırma” iddiasıyla açıklanabilir. Yazar, feminizmin, “devlet eliyle kapitalizm”, yani sosyal devlet olarak nitelendirilebilecek dönemde ekonomizm (devletin ekonomi piyasalarını düzenlemek için siyasi güç kullanması), erkek-merkezilik (ideal vatandaşın ailesinin geçimini sağlayan erkek olarak tasavvur edilmesi), devletçilik (devletin hizmet sağlayıcı, vatandaşların müşteri konumuna gelmesi ve bürokratikleşme) ve vestfalyanizm (toplumsal cinsiyet adaletinin ülke içi politik arenayla sınırlı kalması) karşıtlığının, neoliberal dönüşümle birlikte ikinci dalga feminizmin hedeflediğinden farklı sonuçları olduğunu ifade eder (Fraser 2013, 74-76). Eisenstein’ın eleştirisiyse, kadınların neoliberal küreselleşmede sadece üretici rolüyle anlaşılmasının ötesine geçer. “Küreselleşmenin pazarlanması,” ona göre aynı zamanda kadınların yönetici sınıflar tarafından “kapitalizmin genişlemesini kucaklamak yolunda sistematik olarak baştan çıkarılmaları”nı da içerir (2009, 202). Bu noktada, “özgürleşmiş Batılı kadın imgesi,” Batı menşei ürünlerin ve normların yaygın kabul görmesi projesinin bir parçasıdır. Yalnızca patriyarkal sınırlamalardan özgürleşme olarak tanımlandığı ölçüde feminizm, bu projeye piyasaya özgür bir birey olarak katılmayla eşdeğer hale gelir (2009, 195).¹¹

Hem Fraser hem de Eisenstein, farklı feminizmler arasında yeterince nüanslı bir ayırım yapmamak, Batı merkezli bir bakış açısına sahip olmak ve feminist hareketi tekil bir eylem ve kuram düzeyine indirgemek ile eleştirilir (Stacey 2006, 66; Gambetti ve Aslan 2009; Ayhan ve Bora 2014). Zeynep Gambetti ve Özlem Aslan, Fraser’ın analitik açıdan yaptığı üçlü ayrımı (ekonomi, siyaset ve kültür) gerçek ayrımlara dönüştürdüğünü ve sınıf mücadelesini başat unsur olarak ele aldığını belirtirler. Onlara göre Fraser, ikinci dalga feminizmi eleştirirken ekonomiyi açıkça hedeflemeyen feminist talepleri eksik sayıp bütünsel bakışı terkederek eleştirdiği duruma kendi düşmüştür. Ampirik açıdansa, Fraser’ın farklı feminizmleri ve neoliberalizmin diğer toplumsal hareketlere olan etkisini göz ardı ettiğini iddia ederler. Ayrıca Fraser’ın bu konuda suçu istinat ettiği feminizm ya da feminizmlerin belirtilmemesi gibi, neoliberalizmin krize girmesinde de sorumlunun kim olduğunun netleştirilmemesi problemi mevcuttur (2009, 1-3).

Benzer eleştirileri, Latin Amerika feminizmini Fraser’ın argümanları üzerinden değerlendirdiği makalesinde Schild de dile getirir (2015). Schild, kapitalizmin, zamana ve mekâna göre kendini sürekli yeniden kurduğunu, bu yüzden her koşula uyan tek bir feminist açıklamanın mümkün olamayacağını belirttiğinden sonra, Fraser’ın ortaya koyduğu modelin Latin Amerika için ne derece geçerli olduğu sorusunu sorar ve bu soruyu cevaplamaya neoliberalizmin dönüştürdüğü devletin niteliklerini ortaya koymakla başlar. 1970’lerin Latin Amerika’sında, feminist hareketler “sol muhalefetin fiziken yok edilmesini amaçlayan, ağır biçimde toplumsal cinsiyetlendirilmiş, vahşi askeri diktatörlüklere” karşı yürütülen devrimci mücadelelerin bağlamında ortaya çıkmıştı. Dahası, bu dönemde Latin Amerika’nın ithal ikameci kalkınma modeli tam olarak Fordist değildi; aile ücreti küçük bir işçi kesiminin sahip olduğu bir ayrıcalık konumundaydı, savaş sonrası gelişmiş ekonomilerdeki çok sayıda evkadının aksine, Latin Amerikalı kadınların büyük çoğunluğu çalışmak zorundaydı. Fraser’ın 1970’ler feminizminin, hem Kuzey’de hem de Güney’de, temel olarak evde ve işte cinsiyete dayalı işbölümünü hedef aldığı iddiasının tersine, Latin Amerika feminizminin temel meselesi, kadınların hem materyal hem de psikolojik anlamda kişisel otonomi kazanmaları olmuştur (2015, 61-4). Schild’in Latin Amerika üzerinden yaptığı bu müdahale metodolojik olarak da önemlidir. Zira, feminist mücadelenin neoliberalizme hangi anda, ne koşullar altında yakalandığı geçirdiği dönüşümün anlaşılması noktasında hayatidir. Bu kavrayışa sahip olmadan yapılan analizler, başka alanlarda sıkça karşımıza çıkan “tarihin bekleme odası” anlayışını hatırlatır. Bu anlayışa göre, hayal edilen bir kavram olarak Batı’nın çizdiği tarihsel gelişim yolu, geri kalanların kendi tarihsel yolculuklarından bağımsız olarak yürüyecekleri yolu belirler. Böylelikle, tarihsel ve kültürel farklılıklar, örnek modelin gelişim çizgisi doğrultusunda gittikçe silikleşip yok olur.

Schild’in Fraser’ın analizine getirdiği bir başka önemli eleştiri de bu analizde politik failliğin yokluğu bağlamında şekillenir; feminizm bu analizde pasif bir kurban durumuna indirgenmiştir. Halbuki, kurumsallaşmış bir feminizmin ortaya çıkmasında sadece fikirlerin dönüşümü değil, aynı zamanda bedenlerin, pratiklerin ve söylemlerin aktif hareketleri de sözkonusudur. 1990’ların Latin Amerika’sında bu çok görünür bir olgudur. Bu dönemde feminizm daha geniş bir demokratikleşme hamlesinin bir parçası olarak pragmatik bir liberal kadın politikası haline almıştır. Bu hareket içinde bazı kadınlar feminizmin egemen sesleri haline gelirken, bazıları da marjinalize olmuştur. Toplumsal cinsiyetin teknik bir terim haline gelerek liberal insan hakları söylemi içinde çerçevelenmesi bu süreçte gerçekleşmiş; Latin Amerika feminizmlerinin STK’laşmasının kazanan ve kaybedenleri de bu süreçte belirlenmiştir. Sonuçları itibarıyla bu birbiriyle zıtlık içerisinde iki türlü kadın

deneyimine yol açmıştır: “bürokratlara dönüşen aktivistler feminist birikimlerini politika uzmanlığı için kullanırken, daha fakir kızkardeşler, onları piyasa yoluyla ulaşılabilecek hakların sahibi özgürleşmiş özneler olarak kuran toplumsal programların müşterileri haline gelmiştir.” (2015, 69-70).

Schild’in Latin Amerika üzerine yaptığı bu değerlendirmeye benzer şekilde Coşar ve Kerestecioğlu, Fraser ve Eisenstein’in argümanlarını başlangıç noktası olarak aldıkları makalelerinde, Türkiye’de son otuz yılda feminizmin neoliberalizmle kurduğu ilişkinin bir dökümünü yaparlar. Bu otuz yıllık süreçte, feminizm neoliberal ortamı önce kendi lehine çevirmiş, sonra ona eklenmiş ve son olarak da bir kazanım sayılan toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılmasının amaçlanmayan bir sonucu olarak neoliberalizm tarafından emilme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Başka bir ifadeyle, bağımsız örgütlenme kapasitesinin inşasını kurumsallaşma ve nihayet marjinalleşme takip etmiştir (2013, 22). 1980’lerdeki feminist hareketin ilk bağımsız girişimleri, 1960’lar ve 70’lerdeki sol örgütlülük içerisinde edinilen deneyimlerden beslenmiştir; 1980 sonrası bağımsız feminist örgütlenmedeki üyeler geçmiş 20 yılın sol hareketi içerisinde yer alan kadınlar olmuştur. Bu dönemde, cinsellik, tecavüz, cinsel taciz, bekâret gibi konular feminist kamusal alana dair taleplerin başında yer alarak yerleşik kamusal alanların içeriğine direkt müdahalede bulunmuştur (Coşar ve Kerestecioğlu 2013, 23). Mücadelenin örgütlenme stratejileri gündelik hayat deneyimleri yoluyla, dikey hiyerarşinin bulunmadığı, gevşek, geçici yapılanmalar ve doğrudan eylemlilik üzerinden gerçekleşmiş, bu açıdan yerleşik siyasete alternatif bir oluşum ihtimaline işaret etmiştir (Coşar ve Kerestecioğlu 2013, 23). 1980’lerin sonunda ve 1990’lardaki kurumsallaşma döneminde feminizm bir dizi somut kazanım elde etmiş; bunlardan en belirleyici olansa toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözülmesi gereken bir sorun olarak siyasal ve toplumsal düzeyde yaygın olarak tanınması olmuştur. Yukarıda anaakımlaşma kavramı etrafında tartıştığımız bir dizi değişiklik bu dönemde Türkiye’de de yasal düzenlemeler ve kadın sorununun çözümünü hedef alan kurumsal yapılanmalar olarak ortaya çıktı. Bu kurumsallaşmanın bedeli, yine yukarıda işaret edildiği gibi serbest piyasa modeliyle gittikçe daha fazla uyum içerisinde, proje mantığına dayalı işleyişin hakim hale geldiği ve dolayısıyla alternatif olma özelliğini kaybetme yolunda bir feminist politika olmuştur (2013, 25-31).

1980’lerin ikinci yarısında bağımsız varoluş çabalarıyla başlayan, 1990’larda kurumsallaşma ve toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması sürecindeki kazanımlarla devam eden süreç 2000’lerde feminizmin marjlara itilmesine yönelik politikalarla tanımlanabilecek bir evreye erişmiştir. İlginç olan, Coşar ve Kerestecioğlu’nun bu marjlara itilme durumunu bir yenilgiden ziyade, alternatif bir politik zemin olanağı olarak okumalarıdır (2013, 34). Bu türden bir olanak Gambetti ve Aslan’ın Fraser’ı eleştirirken feminizmin politik potansiyeli hakkında yaptıkları tespitlerde de bulunabilir. Gambetti ve Aslan, Fraser’ı feminizmin mesele edindiği konuların çok boyutluluğunu gözden kaçırarak, onu “bir tahayyül (imaginary) veya bir mantık (logic), bir "ethos" veya bir epistemoloji olarak” ele almak yerine neoliberalizmi besleyen bir ideolojiye indirgemekle de eleştirirler. Ayhan’ın Fraser’a getirdiği tarihsizlik eleştirisiyle birlikte okunduğunda bu müdahale, tartışılması gerekenin meselenin feminizmin kendisi değil belirli bir tarihsel andaki feminist pratikler olduğunu ortaya koyar. Ancak, tarihselleştirmek sorunu çözmek açısından yeterli değildir. Zira Gambetti ve Aslan, Fraser’ın ikinci dalga feminizmi eleştirel değerlendirirken vurguyu sadece Batı’daki bazı somut söylem ve taleplere yapmasının da, feminizmin anti-sistemik bir tahayyül dünyasına işaret eden niteliğini gözden kaçırmaması anlamına geldiğini belirtirler (2009, 4-7).

Feminizmin neoliberalizmle tehlikeli yakınlığına dair farklı argümanların ve bu argümanlara getirilen metodolojik ve analitik eleştirilerin dökümü, feminizmin bundan sonraki yol haritası açısından zorlu bir süreç işaret eder. Bu noktada sorulması gereken, bu sürecin feminizm dışındaki toplumsal hareketler için de aynı zorlukları barındırıp barındırmadığıdır. Bir sonraki bölümde, yakın zamanda neoliberalizmi yukarıdan bir toplumsal hareket olarak ele alarak, neoliberalizm ile aşağıdan toplumsal hareketler arasındaki ilişkileri analitik bir çerçevede çözümleyen bir kavramsallaştırmaya başvuracak ve feminizme içeriden getirilen eleştirileri, neoliberal dönemde toplumsal muhalefet bağlamında daha geniş bir çerçevede yeniden düşünmeyi önereceğiz.

Tartışmayı Açmak: Sorun Yalnızca Feminizmde mi?

Fraser birçok feminist akademisyen tarafından, neoliberalizmin tüm muhalif hareketleri etkileyen ve değiştiren yapısını göz ardı etmekle eleştirilmektedir. Örneğin Fraser’ın anlatısını tarihsizleştirici bulan Ayhan, sadece feminist söylemlerin değil, neoliberal dönemde bütün değer ve söylemlerin yeniden anlamlandırmaya maruz kaldığını, ancak anlatısında tarih perspektifinin eksik olması sebebiyle Fraser’ın bunu gözden kaçırdığını iddia eder (Ayhan ve Bora 2014). *Feminizmin Geleceği* (2011) kitabında Sylvia Walby, meseleyi tam da bu bağlama taşıyarak feminist mücadelenin biçimsel değişimini, protestodan angajmana doğru bir değişiklik olarak niteler ve

önemli bir uyarıda bulunur: “Bu değişimin bazı unsurları toplumsal hareketlerin değişimi ile ortaklıklar içerir” (2011, 57). Walby’nin bu müdahalesi, feminist hareketi neoliberalizm ile ilişkisi bağlamında, “aktif faillik ve elinde olmadan maruz kalmak” ikiliğinin ötesinde konumlandırmamızı mümkün kılar.¹²

Walby, feminizmin değişimini hareketin örgütleniş modeli üzerinden açıklayarak ortaya çıkış dönemleri ikinci dalga feminizmle paralel olan yeni toplumsal hareketlere genişletilebilecek bir çerçevelendirme teorisi ortaya koyar. Buna göre, bir hareketi incelerken onu nasıl sınıflandıracığımızı bize gösteren unsurlar, o hareketin sorunsallaştırdığı meseleyi nasıl tanımladığı, kavramsallaştırdığı, taleplerin içerik ve formlarını nasıl belirlediğidir. Bu perspektiften incelendiğinde, anaakım feminist hareket son otuz yıl içinde çerçevesini değiştirerek, iktidara karşı muhalif bir güç olmaktan uzaklaşıp, iktidarın temsili yüzü devletle yakın ilişkiler içine girmiştir. Feminizmin bu yeni biçimi, geleneksel anlamda bir sosyal hareket değildir; çünkü sivil toplumda ya da devlette kurumsallaşmıştır. Kurumsallaşma ideolojisi ‘mümkün olanın feminizmi’ne dönüştürmüştür; uygulamaya konan projelerdeki vurgu artık bilinç yükseltmekten ziyade ölçülebilir sonuçlara odaklanmıştır. Bu durumda “kazananlar” olarak nitelendirilebileceğimiz feministler, projeleri fonlayanlar yararına uzmanlaşmış bilgiye sahip olanlarken, kaybedenler ise işçi sınıfı aktivistleri olmuştur. Yani kurumsallaşmayla birlikte yalnızca yeniden anlamlandırma gerçekleşmemiş; aynı zamanda feminist proje uygulayıcıları aktif bir şekilde neoliberal güçlerden himaye bekler hale gelmiştir (Schild 2015, 71).

Kurumsallaşmanın bir başka tezahürü de feminist hareketin STK’laşmasında ortaya çıkar. İslah Jad, STK’laşma terimini, “tüm toplumu ilgilendiren sorunlara dönük çalışmaların genel bağlamdan izole edilerek birer projeye dönüştürüldüğü, bu sorunların altında yatan ekonomik, politik ve toplumsal nedenlere gereken önemin verilmediği süreçler” olarak tanımlayarak, bu sürecin “esas olarak bağımlılık, özgüven yokluğu ve yeni tüketim tarzlarını teşvik eden değerleri yaratan bir kültürel boyuta” sahip olduğunu belirtir. Bu açıdan, STK’lar toplumsal değişimi amaçlayan diğer örgütlerden, yani toplumsal hareketlerden önemli açılardan farklıdır (Jad 2013, 175).¹³ Bu farklardan belki de en önemlisi devletle kurulan ilişkinin niteliğinde ortaya çıkar. Devletten alınan fonların sayısı hızla artarken, hükümetlerle yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır (Walby 2011, 54). Schild bu dönüşümle birlikte otonomi talebinin yerini güçlendirme anlayışına bıraktığını ifade eder. Yazara göre Fraser’ın tartışmasında pasif olarak yeniden anlamlandırılmaya maruz kalan feminizm, kurumsallaşmayla birlikte aktif fail konumuna gelir. Latin Amerika’da bu kurumsallaşma neticesinde liberal feministler kadınların sesi, hükümetlerin ve uluslararası ajansların muhatabı haline gelirken, diğer feminizmler marjinal konuma itilmiştir (2015:67-70).

Walby, feminizmi yalnızca açık bir protesto olarak görmeye alışkın olanlar tarafından bu yeni biçimlerin kolayca feminist olarak adlandırılmayacağını belirtir (2011, 2). Hindistan’da kadına yönelik şiddete karşı yeni aktivizm biçimlerini incelediği çalışmasında Hemangini Gupta da neoliberal feminizmi örgütlenmeye dair biçimsel değişiklikler düzeyinde tanımlar. Sosyal medya üzerinden hashtag’ler ve bloglar aracılığıyla birbirleriyle bağlantı içinde olan bireylerin parçalı manzarası, Gupta’ya göre neoliberal feminizmin temel niteliğidir. Bu sonucu ortaya çıkaransa, kadına yönelik şiddete karşı kadın hareketinin otonom karakterini kaybedip STK desteğine bağlı hale gelmesine sebep olan ve feminist özgürlüğü tüketim hakkı ile ilişkilendiren çağdaş piyasalaştırma biçimleridir. Gupta, yukarıda söz ettiğimiz neoliberalizmin yarattığı yeni öznelliklere ait arzularının ve pratiklerinin yeni bir tür aktivizmi nasıl çerçevelediği sorusu etrafında, Hindistan’da neoliberal piyasa ve onun ortaya çıkardığı tüketici vatandaş pratikleri bağlamında orta sınıf feminizminin üç somut örneğini inceler (2016, 152-5). Bahsettiği örneklerdeki orta sınıf kadınlar, Gupta’ya göre, feminizmle geleneksel biçimler olarak tanımladığı yürüyüşler, oturma eylemleri, dilekçeler aracılığıyla değil de, kamusal müdahalenin yaya geçitlerinde birden ortaya çıkmak, kadınların barlara alınmamasını savunan muhafazakar gruplara pembe iç çamaşırı göndermek gibi parçalı ve spektaküler biçimleri aracılığıyla tanışırlar. Dahası, bu hareketler kendilerini açıkça devletin müdahale alanının dışında konumlandırır; eylem biçimlerinin bu yolla aşırı bürokratikleşmiş Hindistan devletine seslenmekten daha etkili ve kontrol edilebilir olduğunu savlarlar (156-164). Benzer bir argümanı Roy, feminist aktivistler hakkında kuşaklararası bir değerlendirmede dile getirir: “1970’lerde bağımsız kadın hareketinin öncülerini oluşturmuş feministler bugün ‘profesyonelleşmiş’ akademik ve/veya STK kültürünün parçası olan feministler arasına bir uçurum koyan kuşaksal paradigma da genç kadınların eylemciliğini feminist ya da yeterince feminist görmeyi zorlaştırıyor.” (Roy 2015, 15).

Bu argüman, yeni toplumsal hareketler yaklaşımının temel iddialarından birine dayanır. Buna göre, yeni toplumsal hareketleri eskisinden ayıran birincil özellik bunların değişimi siyasal iktidarın merkezi devletten beklemek yerine, iktidarın gündelik, mikro, siyasalın ötesine uzanan toplumsal biçimlerini hedef almalarıdır. Walby bu noktada feminizmin tarihsel bir özgünlük taşıdığını iddia eder. Yeni toplumsal hareketlerin eski

hareketlere getirdiği bürokratikleşme eleştirisi çerçevesinde, feminist hareketin yeni toplumsal hareketlerin ortaya koyduğu bu eleştirilerin tam tersi bir istikamet izlediği görülür. 1960'larda, eski sınıf temelli hareketler bürokratik ve hiyerarşik olmakla eleştirilirken, 1970'lerde bilinç yükseltme gibi yatay örgütlenme biçimlerine sahip, tabandan gelen hareketler içeren, hiyerarşiyi ve bürokrasiyi reddeden feminist hareket, 1990'lara gelindiğinde kurumsallaşmış, eleştirdiği ve reddettiği bu özellikleri bünyesinde barındırır hale gelmiştir (2011, 54). Günümüzde ise feminizmin giderek artan oranda profesyonelleşerek, STK kültürünün bir parçası haline gelmesi (Roy 2015, 15), bir yeniden bürokratikleşme olarak nitelendirilebilir. Walby'ye göre, günümüzde feminist eylemlerin daha az görünür hale gelmesinin arkasındaki neden de, feminizmin bu yapısal dönüşümü, geçmişin spontan hareketinin bugün formel örgütlenmeler haline gelmiş olmasıdır (2011, 52). 1970'lerden günümüze doğru gelindikçe, gittikçe kurumsallaşan feminist örgütlenmelerin devletle olan ilişkisi de değişmiştir. İkinci dalga feminist hareket, devleti, ortaya koyduğu sorunların bir parçası olarak görmüş; devletin uyguladığı politikalarla, bireyleri pasif nesne konumuna getirdiği görüşünde olan feministler, bireyleri bu durumdan çıkarıp, aktif özneler haline getirmeyi amaçlamıştı (Fraser 2013, 79-80). Ancak neoliberal dönemde bireylerin aktif birer özne olması, dönemin kültürü içerisinde bireylerin ekonomik girişimciliklerine indirgenen bir olgu haline gelmiştir. Feminist hareketin de bu tanımlamadan etkilendiği görülmektedir. Walby'ye göre iktidarla kurulan bu ilişkiler, feminizmi sivil toplumun ve devletin kurumlarına angaje hale getirirken, proje kavramını ise çağdaş feminizmi anlamının anahtarı yapmıştır (2011, 9). Schild'a göre ise bu bağlamda mesele artık feminizm ve neoliberalizm arasındaki ilişkiden, kadınları özgürleştirici projelerle neoliberalizm arasındaki ilişkinin tartışılması boyutuna geçmiştir (2015, 74). Aksu Bora'nın proje formatının, bizi parçalara ayırmak, ayrıştırmak, somutlamak, çerçevelemek gibi çok sayıda sorundan oluşan bir yumakla belirli bir ilişki kurmaya yönlendirdiğini iddiasına paralel olarak (2011, 75), feminizm bir toplumsal hareketten ziyade bir proje haline gelme sürecinde, iktidar ve iktidarın kurumsal yüzü olan devletle kurduğu ilişkiler bağlamında protesto eden bir hareket olma niteliğinden uzaklaşmıştır (Walby 2011, 57).

Ancak bu durum, Walby'ye göre, feminizmin sonunun geldiğinin değil, onun yeni pratik biçimler edindiğinin göstergesidir (Walby 2011, 79). Örneğin 2008 krizini değerlendirirken, bu krizin neoliberalizmin sonunu getirebileceği gibi onu derinleştirebileceğini de dikkat çektikten sonra, feminist projelerin alternatif geleceklerin kurulması konusunda önemli katkılarının olduğunu da söyler (2011, 11). Bu noktada tartışma, *feminizmin geleceğinden geleceğin feminizmi* eksenine kayar ve Fraser'ın karamsar analizi yerini beklenti ufkunu yeniden tanımlama çabasına bırakır.

Yakın bir zamanda toplumsal hareketler literatürü içinde başlayan bir başka tartışma, Walby'nin feminizmin içinden geçtiği süreci diğer toplumsal hareketlerle birlikte düşünme çağrısına uygun görünmektedir. Feminizmin kendi içerisinde sürdürdüğü bu tartışma ile Marksist toplumsal hareketler hakkında, yani "mutsuz evliliğin" diğer tarafıyla da süre giden tartışma arasında paralellikler, her şeyden önce, her iki tartışmanın da "hareketle ilgili araştırma" gündemleri olmalarıdır. Marksizmin de, feminizmin de politik projeler olmaları nedeniyle, Marksist ve feminist teorisyenler, kendi kuramları ve literatürleri hakkında düşünürken kaçınılmaz olarak aktivistlerin muhalif siyasi projelerin geliştirilmesi için ihtiyaç duydukları bilgiyi sağlama amacı güderler. Feminist kuramcılarının sıklıkla üzerinde durduğu konu neoliberal kapitalizmin feminizm üzerindeki bugüne kadar değerlendirilmemiş etkisini göz önüne çıkarmak iken, Marksist kuramcılar da, çağdaş toplumsal hareketler literatüründe kaybolan "kapitalizm" kelimesinin izini sürmektedirler (Barker, Cox, Krinsky ve Nilsen 2013, 2; Hetland ve Goodwin 2013). Feminist teori feminist hareketle iç içe, hem hareketi etkileyerek hem de hareketten etkilenecek şekilde gelişirken, Marksizm de toplumsal hareketlerle birlikte gelişmiş ve onları geliştirme işlevi görmeyi amaçlamıştır. Ancak Marksist kuramın tarihçesine bakıldığında, toplumsal hareketler hakkında bütüncül bir teori geliştirme konusunda başarılı olamadığı görülür (Barker, Cox, Krinsky ve Nilsen 2013, 1). Marksist toplumsal hareketler kuramcılarının tarihsel bir özleştiriyi amaçladıkları bu tartışma, özdeşimsel olması sebebiyle de feminizm ve neoliberalizm ilişkisi tartışmasına benzer.

Yeni Toplumsal Hareketler literatürüne bakıldığında, kuramcıların Marksist analizin genel çerçevesinden yararlanıp onu refah devleti kapitalizmine ya da post-endüstriyel topluma göre yeniden biçimlendirmeyi amaçladıkları görülür (Barker, Cox, Krinsky ve Nilsen 2013, 4). Ancak kuramcıların, kuramlarını ortaya koydukları tarihlerde, toplumsal alanda köklü değişiklikler yaşanmış, sınıf siyasetinin yerini kimlik siyaseti almaya ve içinde kadın hareketinin de bulunduğu bu siyasetler 1980 ve 1990'larda kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, toplumsal hareketleri ve onların makro boyuttaki toplumsal değişim süreçlerini anlama ve açıklama konusundaki kavrayışımızı zayıflatmıştır. Toplumsal hareket teorilerinin yaşanan bu değişim karşısında, "küresel iktidar ilişkilerinin büyük resminin ya da sosyo-ekonomik politikadaki değişimlerin

yeterince dikkate alınmamasından” kaynaklanan suskunluğu, bu geniş ölçekli değişimlerin yol açtığı yeni mağduriyetlerin gözden kaçırılmasına sebebiyet vermektedir (Barker, Cox, Krinsky ve Nilsen 2013, 5). Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin ve bu hareketleri anlama ve açıklamayı hedefleyen kuramların tarihsel gelişimini ve bugün geldiği noktayı anlayabilmemiz için, toplumsal alanda yaşanan bu değişimin, hareketlerle ilişkisini analiz etmemiz gerekir.

Alf Gunvald Nilsen (2009) toplumsal hareketleri praxis’in insan ihtiyaçlarıyla ilişki içerisinde gelişmesi olarak tanımlar: Bu kavramsallaştırma, yeni toplumsal hareketler perspektifinin öncülerinden Alain Touraine’in, toplumsal hareketleri var olan statükoya dışsal ve onu zaman zaman anlık ya da geçici olarak kesintiye uğratan kurumlar olarak değil; toplumsal alanın tamamı olarak tanımlamasından hareket eder. Nilsen’e göre toplumsal hareketler, toplumsal grupların belirli bir toplumsal formasyondaki iktidar ilişkilerini yeniden üretmek ya da yıkmak için sürdürdükleri çatışma süreçlerini ifade eder. Bu perspektiften, toplumsal hareketler yalnızca verili toplumsal formasyona muhalif olarak değil; aynı zamanda onun kurucu unsurları olarak karşımıza çıkarlar. Bu noktada, yazar toplumsal hareketleri yukarıdan ve aşağıdan olmak üzere ikiye ayırır. Yukarıdan toplumsal hareketler, egemen grupların hegemonyalarını sürdürmek ve genişletmeye yönelik kolektif hareketleriyken, aşağıdan toplumsal hareketler madunların, insan ihtiyaç ve kapasitelerine getirilen belirli kısıtlamalara karşı çıkış olarak doğan ancak kolektif öğrenme süreçleri yoluyla genişletilebilir kolektif eylemleridir.

Nilsen’in kavramsallaştırması, bu makale açısından iki açıdan kullanışlıdır. Birincisi, bu kavramsallaştırma neoliberalizmin de bir yukarıdan hareket olarak anlaşılmasına imkan sağlar. Gerçekten de, Nilsen Harvey’e referansla, işçi sınıfının 20.yy’ın ilk yarısındaki mücadeleleri sonucu kapitalist birikime getirilen sosyal kısıtlamaların ve düzenlemelerin altını kazarak, sermayenin sınıfsal gücünü onarmayı başaran neoliberalizmi saldırgan bir yukarıdan toplumsal hareket olarak tanımlar. İkincisi ise, yukarıdan ve aşağıdan toplumsal hareketlerin birbirleriyle karşılıklı eylemlilikleri içinde yarattıkları kuvvet alanı kavramsallaştırmasıdır. Buna göre, hareketler ancak birbirlerinin izin verdiği, mümkün kıldığı oranda etkili olabilirler.

Bu iki tartışmayı birlikte düşünmek, yukarıda da kısmen sözü edilen metodolojik problemlerin aşılması açısından iki farklı fakat birbiriyle bağlantılı imkan sunar. Bunlardan ilki, yukarıdan ve aşağıdan hareketlerin ilişkiselliği meselesini ilgilendirir. Bu ilişkisellik içerisinde, Nilsen yukarıdan toplumsal hareketlerin aşağıdan toplumsal hareketlerle ilk ikisi savunmacı, üçüncüsü saldırgan olmak üzere üç tür ilişki kurduğunu iddia eder. Bunlar, birtakım ödünler vermek yoluyla uzlaşmak, baskıcı yöntemler benimsemek ve geçmişte edinilmiş kazanımları geri alınmasıdır. Her ne kadar yazar neoliberalizmi saldırgan bir yukarıdan toplumsal hareket olarak adlandırsa da, feminizm ve neoliberalizm arasındaki ilişki ilk kategoriye uyar; fakat buna bir ekleme yapmayı da gerekli kılar. Ödünler vermek yoluyla uzlaşmak aynı zamanda kısmen içererek zayıflatmak ve parçalara ayırmak anlamına da gelmiştir. Saldırı pozisyonundaki yukarıdan bir toplumsal hareket olarak neoliberalizm, emek mücadeleleri bağlamında bu sınıflandırmadaki üçüncü yöntemi benimsemişse de, feminist mücadele konusunda bu yöntemden çok daha nüanslı bir strateji benimsemiştir. Nilsen’e göre bu türden bir “silahsızlandırma,” toplumsal formasyonun temel yapıları değişmeden kalırken, aşağıdan toplumsal hareketin kendisinin reformist çizgide değişimi sonucunu doğurur. Sorulması gereken soru, bu stratejinin yalnızca feminizme özgü olup olmadığı ve eğer öyle değilse bunun aşılması yolunda diğer toplumsal hareketlerle kurulabilecek ittifakların araştırılmasıdır. İlkiyle yakından ilintili ikinci bir nokta, aşağıdan toplumsal hareketlerin birbirleriyle kurdukları ilişkileri ilgilendirir; bunların belirli alanlara özgü olmalarının ötesine geçerek, toplumsal formasyonun tamamı hakkında eleştirel bir politik gündem oluşturmaları ihtimalini sorgular. Bu potansiyelin geçmişteki varlığına ve gelecekteki gerekliliğine yukarıda adı geçen feministler de işaret ederler (Fraser 2015; McRobbie 2009; Walby 2011). Fakat bu sorgulamadan, feminizmin kazanımlarını hiçe sayarak, toplumsal cinsiyeti analitik bir kategori olarak ele almayan bir sosyalist mücadeleye geri dönüş çağrısı anlamı çıkmaz. Feminizm, hem politik mücadeleler, hem de akademik bilgi üretimi evreninin son 40 yılına damga vurmuş; toplumsal ilişkileri kavrama ve anlama biçimlerimizi geri döndüremez biçimde değiştirmiştir. Bu açıdan, toplumsal hareketlerin başarıya ulaşıp ulaşmadığı sorusunu son derece karmaşık kılan bir alanın, toplumsal anlam ve tahayyül dünyalarımızın değişiminin aktörü olmuştur. Feminizmin bu devrimsel potansiyeline bugün her zamankinden daha çok ihtiyaç var; bu iç tartışmanın, toplumsal hareketlerin neoliberal dönemde analizi çerçevesinde sürdürülmesi tam da bu yüzden gerekli ve önemli.

- ¹ Makalemizin başlığı bir açıklamayı gerekli kılacak kadar dramatik veya cüretkâr bulunursa, bunun sorumlusunu feminist akademinin yaratıcı çalışma başlıklarında aramak gerekir. Zira, Heidi Hartmann'ın 1979 tarihli "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği: Daha İlerici bir Birliğe Doğru" ("The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union") başlıklı makalesinden beri feminizm sıklıkla gerçek bir kadın gibi kurgulanarak, yaşadığı ilişkiler mercek altına yatırılmıştır. Günümüzde de, feminizmin ilişki içerisinde bulunduğu varsayılan "kişi" neoliberal kapitalizmdir. Feminizm kimi zaman neoliberal kapitalizm tarafından "baştan çıkarılırken" (Eisenstein 2010), feminizmin kimi zaman da "neoliberal küreselleşme ile arasında gizli ve tehlikeli bir flört" (Eisenstein 2014) olduğu iddia edilir. Nancy Fraser'ın 2013 yılında *The Guardian*'da yayınladığı "Feminizm Nasıl Kapitalizmin Odalığı Oldu ve Onu Nasıl Geri Alırız" yazısı, feminizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi heteroseksüel bir kadın erkek ilişkisi olarak kurgulayan bu dilin vardığı son nokta olarak göze çarpar. Politik ve akademik tartışmaların provokatif niteliğini arttırma amacını da taşıyan bu kullanımlar hakkında, şimdilik Aksu Bora'nın 2009 yılına ait bir makalesinin başlığını anmakla yetineceğiz: "Feminizm ile Sosyalizmin Mutsuz Evliliği - Arkadaş Olsak Yeter."
- ² Feminizm ve neoliberalizm arasındaki ilişkiye dair tartışma için bkz: Eisenstein 2005, 2006, 2009, 2010, 2013, 2015; Fraser 2009, 2013a, 2013b; McRobbie 2009; Newman 2013.
- ³ Tartışmanın ana metinlerinden ikisi, Hester Eisenstein'ın 2005 yılında yazdığı orijinal ismi "Corporate Globalization: A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization" ve Nancy Fraser'ın 2009 yılında yazdığı orijinal ismi "Feminism, Capitalism and the Cunning of History" makalesi, 2013 yılında basılan ve editörlüğünü Aynur Özügürlü'nün yaptığı *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* adlı kitapta Türkçeleştirilmiştir. Özügürlü bu metinleri de içeren bir derlemeye ihtiyaç duyulmasının nedenlerini şu sözlerle açıklamıştır: "[Küresel sermaye krizlerinin] derinleştirdiği ve yaygınlaştırdığı toplumsal çelişkiler, kapitalizmin ötesinde bir alternatifin oluşum süreciyle birlikte yükseliyor. *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru* derlemesi, bu oluşum sürecinde feminizmin yerini tartışmaya, bağımsız bir kadın hareketinin mevcut zorluklarını ve yeni olanaklarını kavramaya duyduğumuz ihtiyaçtan doğdu." (2013a: 14). Türk literatürde tartışmaya değinen tespit edebildiğimiz üç makale, bir de söyleşi vardır: Aslan ve Gambetti (2009), Özügürlü (2012), Coşar ve Özkan-Kerestecioğlu (2013) ve Aksu Bora'nın Emine Ayhan ile yaptığı söyleşi (2014). Tartışmanın kendisini temel almasa bile, Kanadalı beyaz kadınlar ile göçmen ve ırksallaştırılmış kadınları, bunların kamu politikalarındaki temsili ve siyasal söylemleri bağlamında karşılaştırdığı makalesinde, Sedef Arat-Koç, Eisenstein ve Fraser'ın argümanlarına neoliberalizmin farklı kadın deneyimleri ortaya çıkarması bağlamında değinir (Arat-Koç 2013, 114-6).
- ⁴ Rottenberg 2013; Schild 2015; Wilson 2015; Gupta 2016.
- ⁵ Fouad Kalouche ve Eric Mielants, 1968'den 2005'e kadarki dönemin, "dünya sistemlerine ait çoklu kültürel sistemlerin kapitalist toplumsal tahayyüller yoluyla derinlemesine nüfuz ederek dünya sistemine içkin hale gelmiş olan reaksiyon ve adaptasyonları tetikleme sebebiyle dikkat çekici" olduğunu belirtirler (2008, 219). Bu yaklaşım, toplumsal anlam ve tahayyül dünyalarının ve bunlardaki değişimlerin, politik ekonomik süreçlerden ayrı düşünülemeyeceği noktasını vurgulaması açısından değerlidir ve kanımızca feminizmin kendisini "istemeden içerisinde bulduğu" bir durum gibi görünen mevcut statüsünün anlaşılması açısından da yararlı olabilir.
- ⁶ Bu tartışmanın neden, ne için ve ne ölçüde önemli olduğu hakkında Özügürlü'nün şu sözleri son derece yerindedir: "Feminizmin nihayetinde neoliberal yapılanmanın bir 'bileşimi' haline gelmiş olduğu iddiası, gerçekten de, hazmı kolay bir eleştiri olarak görünmez. Bu yüzden olsa gerek, Fraser'a yapılan itirazlar daha çok feminizme haksızlık ettiğini kanıtlamaya dönüktür... Gerçi, gerek Eisenstein'ın gerekse de Fraser'ın çözümlerinin feminizmi 'harcamaya' yönelik olmadığı açıktır. Buna rağmen, haksızlık yaptıkları iddiası geçerli olsa bile, bu tarz bir iddia söz konusu çözümlerinin asli sorusunu, feminizmin politik karakterini bugün yeniden tarif etmeye neden ihtiyaç olduğunu karşılayabilmekten uzaktır. Neoliberalizmin geçmiş otuz yılında feminizmin yerini sorgulamak, kanımca, ne bu sürecin faturasını bir 'kısım' feministlerin üzerine yıkmayı içerebilir ne de tartışma böyle heba edilebilir. Aksine, geçmiş sorgusunu, feminist sözü kapitalist yapılanmanın gerekleri için araçsallaştıran müdahalelerin kapsamını ve doğasını sergileyebilecek, dolayısıyla önümüzü görmeyi sağlayabilecek kuramsal ve politik bir olanak olarak düşünmek gerekir. Eisenstein ve Fraser'ın eleştirilerinin de neden olduğu şey, kanımca, bundan fazlası değildir." (Özügürlü 2012, 135)
- ⁷ Örneğin, Srilatha Batliwala ve Deepa Dhanraj, Hindistan'daki yoksul kadınları, neoliberal ya da köktendinci gündemlerin araçlarına dönüştürmekte kullanılan belirli toplumsal cinsiyet mitlerini inceledikleri makalelerinde, yoksul kadınlara verilen mikro kredilerin aslında feminist taleplerle birlikte ortaya çıktığını ve bunun niyetlenilmemiş bir sonuçla yoksul kadınların kusursuz birer ekonomik ve politik yatırım haline gelmelerine yol açtığını iddia ederler (Batliwala ve Dhanraj 2013, 123-4).
- ⁸ Kadınlara ilişkin bu hem kendi kendine yeten, kendi ayakları üzerinde duran, hem de sorumluluk sahibi "model vatandaş" algısının izini başka bir açıdan sürmek için Elisabeth Prügl'in 2008 finansal krizinin hemen ardından, krizin sebebini finans sektörünün maskülenliği ile açıklayan ve çözümünü "ihtiyatlı kadın yatırımcı" mitine bağlayan yazını eleştirdiği çalışması ilginç bir örnektir (2012).
- ⁹ Milli Eğitim bakanlığı, Türkiye Bilişim Vakfı ve Türkiye Vodafone Vakfı ortaklığında 2015 yılında başlayan "Girişimcilikte Önce Kadın" projesinin gerekçesi ve genel amacı, toplumsal cinsiyet mitleri ve kadın istihdamının neoliberalizm için önemi hakkında yukarıda söylediklerimizi ete kemiğe büründüren ifadelerle doludur. Projenin gerekçesi her şeyden önce, ülke ekonomisinin büyüme performansına övgüyle başlar: "Son on yılda uygulanan mali

disiplin ve yapısal yenilikler sayesinde, başarılı bir büyüme performansı sergileyen ülkemizin önümüzdeki on yıldaki hedefi, dünyanın ilk on ekonomisi arasında yer alabilmektir.” Bu övgünün devamında, bu hedefe giden yoldaki engellerden biri olarak “nitelikli, verimli ve çalışkan bir işgücü alanındaki kısıtlar” belirtilir ve projenin amacı “el emeği, göz nuru ürünlerin bilgi iletişim teknolojisinin getirdiği yeniliklerle satışının kolaylaştırılması ve hobi olarak başlanan birçok çalışmanın gelir getirici bir faaliyete dönüşmesini sağlayarak, meslek sahibi olmayan kadınların ekonomik hayata katılımlarını özendirmek ve ailenin refah düzeyini arttıracak ek gelire kavuşmalarına olanak yaratmak” olarak özetlenir. Proje feminist literatürde anaakımlaşma ve içerilme konularında bahsi geçen pek çok gelişmeyle gösterdiği uyum yüzünden belki de tek başına çalışma konusu olmayı hak eder (<http://oncekadin.gov.tr/proje-hakkinda>, erişim tarihi 03/07/2016).

- ¹⁰ Bu konuyla ilgili olarak 2008 finansal krizi örneğinden hareketle, kriz analizlerine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak için önerdiğimiz teorik ve kavramsal çerçeve için bkz. Akgöz ve Balta, 2015. Simten Coşar ve İnci Kerestecioğlu da, bu tartışmanın güncel önemini benzer bir yerden açıklarlar: “bu yazıda, neoliberal yapıların krizden geçtiği bir zaman diliminde feminist politikanın muhalefet gücünün, muhalefet alanının, muhalefet imkânlarının ne, nasıl, nerede kurulduğuna bakmayı amaçlıyoruz.” (2013, 22).
- ¹¹ Sara Farris’in feminist söylem ve fikirlerin yeni sağ siyasetler tarafından, özellikle kadın işgücü göçü bağlamında “kötüye kullanılması” konusundaki analizi, kadınların üretici rolünün ötesinde gerçekleşen bu yeniden anlamlandırılmaya örnek teşkil eder niteliktedir. Farris, feminizmin kendisini içinde bulduğu sıkıntılı durumu yaratan gelişmeleri *femomilliyetçilik (femonationalism)* kavramı etrafında özetler. Benzer bir terim olan homomilliyetçilik gibi, femomilliyetçilik de, sağ partiler ve neoliberal hükümetlerce feminist fikirlerin kullanılması, küresel Güney’den gelen göçmenlerin, Batı kültürü ve değerlerine uyum sağlaması yönündeki talepler bağlamında gerçekleşir. Toplumsal cinsiyet eşitliği nosyonunun bu aktörler tarafından araçsallaştırılması, Farris’e göre günümüz siyasi konjonktürünün, özellikle Avrupa’da, en önemli niteliklerinden biridir (2012, 185). Batılı özgür kadın imgesinin özellikle Doğu’dan ve Müslüman ülkelerden gelen göçmenler aracılığıyla erozyona uğratılacağı, kadınlara “sağlanan” bu özgürlüğün göçmen erkekler tarafından ortadan kaldırılacağı ve toplumlarının muhafazakarlaştırılacağı düşüncesi, femomilliyetçiliğin temelini oluşturur.
- ¹² Neoliberalizmin yeni toplumsal hareketlerin diğer biçimleri için de benzer sonuçlara yol açıp açmadığını soruşturmak, aynı zamanda neoliberalizmin toplumsal hareketler üzerindeki etkileri hakkındaki kavrayışımızı zenginleştirme olanağı da sunar. Bu olanağın değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamını aşar ve son dönem öne çıkan, Türkçe literatürün henüz radarına girmemiş Marksist toplumsal hareketler literatüründeki bazı tartışmalarla paralellik gösterir. Bu açıdan, feminizm ve neoliberalizm arasındaki ilişkiyi bir genelleştirmeye tabi tutup neoliberalizm ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi tartışan bir çalışma yerinde olacaktır.
- ¹³ Yoksullukla mücadele programlarının arkasında yatan ideolojik motivasyonun gözler önüne serilmesi açısından Hindistan örneği açımlayıcıdır. Hindistan’da da yoksullukla mücadele, STK’lar vasıtasıyla kadınların omuzlarına yüklenmiştir. Sonuç olarak yürütülen programlar, kadınların bilinçlenmesinden ziyade araçsallaştırılmaları sonucunu doğurmuştur (Batliwala ve Dhanraj 2013, 126-7).

Kaynakça

- Akgöz, Görkem ve Ecehan Balta. “Kapitalizmin Krizine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak: Analitik Bir Çerçeve Önerisi,” *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi* (2015). <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/?page=makaleler> (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2016)
- Arat-Koç, Sedef. “Görünmezlik ve Aşırı Görünürlük Paradoksu: Neoliberal Kanada’nın Kamu Politikaları ve Siyasal Söylemlerinde Kültürelleşme ve ‘Toplumsal Cinsiyet’,” *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* ed. Aynur Özügürlü (Ankara: Notabene, 2013), 95-122.
- Aslan, Özlem ve Zeynep Gambetti. “Fraser ve Feminizm: Söylem Kimin Söylemi, Tarih Kimin Tarihi?” *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, no. 9 (2009).
- Ayhan, Emine ve Aksu Bora. “N’olacak bu feminizmin hali?” *Amargi*, 20 Mayıs 2014, <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=263> (Erişim tarihi: 12 Mart 2016)
- Barker, C., L. Cox, J. Kinsky ve A.G. Nilsen (eds.). *Marxism and Social Movements* (Boston: Brill, 2013)
- Batliwala, Srilatha ve Deepa Dhanraj. “Kadınları Araçsallaştıran Toplumsal Cinsiyet Mitleri: Hindistan Cephesinden Bir Bakış,” *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* ed. Aynur Özügürlü (Ankara: Notabene, 2013), 123-142.
- Bora, Aksu. “Feminizm ile Sosyalizmin Mutsuz Evliliği - Arkadaş Olsak Yeter,” *Birikim* no: 244-245 (2009): 110-114.
- _____. *Feminizm Kendi Arasında* (Ankara: Ayizi, 2011).

- Brown, Wendy. "Neoliberalism and the End of Liberal Democracy," *Theory and Event* 7, no. 1 (2003): 37-59.
- Coşar, Simten ve İnci Özkan-Kerestecioğlu. "Feminizmin Neoliberalizmle İmtihanı," *Doğu Batı*, no. 64 (2013): 21-36.
- Cornwall, Andrea, Jasmine Gideon and Kalpana Wilson. "Introduction: Reclaiming Feminism: Gender and Neoliberalism," *IDS Bulletin* 39, no. 6 (2008).
- Craid, D. ve D. Porter. "The Third Way and The Third World: Poverty Reduction and Social Inclusion Strategies in the Rise of 'Inclusive' Liberalism," *Review of International Political Economy* 12, no. 2 (2005): 226-263.
- Eisenstein, Hester. "A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization," *Science&Society* 69, no. 3 (2005): 487-518.
- _____. "Scouting Parties and Bold Detachments: Towards a Postcapitalist Feminism," *Women's Studies Quarterly* 34, no.1-2 (2006): 40-61.
- _____. *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labour to Exploit the World* (Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2009).
- _____. "Feminism Seduced: Globalisation And The Uses Of Gender," *Australian Feminist Studies* 25, no. 66 (2010): 413-431.
- _____. "Feminizm ve Neoliberal Küreselleşme Arasında Gizli ve Tehlikeli Bir İlişki Mi Mevcut?" *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar*, ed. Aynur Özüğurlu, (Ankara: Notabene, 2013), 29-67.
- _____. "The Sweatshop Feminists," *Jacobin* (2015). <https://www.jacobinmag.com/2015/06/kristof-globalization-development-third-world/> (Erişim tarihi: 30.09.2015)
- Farris, Sara. "Femonationalism and the "Regular" Army of Labor Called Migrant Women," *History of the Present* 2, no. 2 (2012): 184-199.
- Fernández-Kelly, Patricia ve Diane Wolf. "A Dialogue on Globalization," *Signs* 26, no. 4 (2001): 1243-1249.
- Fraser, Nancy. "After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State," *Political Theory*, Vol. 22, No. 4 (Kasım 1994): 591-618.
- _____. "Feminism, Capitalism and the Cunning of History," *New Left Review* 56 (2009): 97-117.
- _____. "How feminism became capitalism's handmaiden - and how to reclaim it," *The Guardian*, 14 October (2013a), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/oct/14/feminism-capitalist-handmaiden-neoliberal> (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2016)
- _____. *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (Verso: London, 2013b).
- _____. "Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Cilvesi," *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar*, ed. Aynur Özüğurlu, (Ankara: Notabene, 2013c), 69-94.
- _____. "A Feminism Where 'Lean In' Means leaning On Others," (interview by Gary Gutting), (October 15, 2015), http://opinionator.blogs.nytimes.com/2015/10/15/a-feminism-where-leaning-in-means-leaning-on-others/?_r=0 (Erişim tarihi: 1 Haziran, 2016)
- Gambetti, Z. "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi," *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 40 (2009): 145-166.
- Gupta, Hemangini. "Taking Action: The Desiring Subjects of Neoliberal Feminism in India," *Journal of International Women's Studies* 17, no.1 (2016): 152-168.
- Hartman, Heidi. "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union", *Capital & Class* 3, no. 2 (1979): 1-33.
- Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism* (USA: Oxford University Press, 2007).

- Hetland, Gabriel ve Jeff Goodwin. "The Strange Disappearance of Capitalism from Social Movement Studies," içinde *Marxism and Social Movements* ed. Barker, C., L. Cox, J. Kinsky ve A.G. Nilsen, (Boston: Brill, 2013): 83-102.
- Jad, Islah. "Arap Kadın Hareketinin STK'laşması," *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar*, ed. Aynur Özüğürlü, (Ankara: Notabene, 2013): 173-192.
- Kabeer, Naila. "Globalization, Labor Standards, and Women's Rights: Dilemmas of Collective in Action in an Interdependent World", *Feminist Economics* 10, no: 1 (2004): 3-35.
- Kalouche, F. ve E. Mielants. "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005," *Toplumsal Hareketler 1750-2005: Dipten Gelen Dalgalar*, ed. William G. Martin, (Versus: İstanbul, 2008): 219-282
- Koray, Meryem. "Avrupa Birliği ve Türkiye'de "Cinsiyet" Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri," *Çalışma ve Toplum* (2011/2): 13-54
- Kuhn, Sarah ve Barry Bluestone. "Economic restructuring and the female labor market: The impact of industrial change on women," *Women, households, and the economy*, (1987): 3-32.
- McRobbie, Angela. *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change* (London: sage, 2009).
- Mies, Maria. *Ataerki Ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar* (Dipnot: Ankara, 2012).
- Molyneux, Maxine. "The "Neoliberal Turn" and the New Social Policy in Latin America: How Neoliberal, How New?" *Development and Change* 39, no:5 (2008): 775-97.
- Newman, Janet. "Spaces of Power: Feminism, Neoliberalism and Gendered Labor," *Social Politics* 20, no: 2 (2013): 200-221.
- Nilsen, Alf Gunvald. " 'The authors and the actors of their own drama': Towards a marxist theory of social movements," *Capital and Class* 33,3 (2009): 109-139.
- Özüğürlü, Aynur. "Neoliberalizm ve Feminist Politikada Sınıfsal Tutum Arayışları," *SBF* 67, no: 4 (2012): 125-146.
- _____. "Giriş: 21. Yüzyıl Feminizmine Doğru," *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* ed. Aynur Özüğürlü (Ankara: Notabene, 2013a): 13-25.
- _____. "Neoliberalizm ve Feminist Politikada Sınıfsal Tutum Arayışları," *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* ed. Aynur Özüğürlü (Ankara: Notabene, 2013b): 255-279.
- Prügl, Elisabeth. "If Lehman Brothers Had Been Lehman Sisters...": Gender and Myth in the Aftermath of the Financial Crisis," *International Political Sociology* 6, no: 1 (2012): 21-35.
- Rottenberg, Catherine. "The Rise of Neoliberal Feminism," *Cultural Studies* 28, no. 3 (2013): 418-437.
- Roy, Srila. *Yeni Güney Asya Feminizmleri: Çelişkiler ve İhtimaller* ed. Ayşe Düzkan (İstanbul: Güldünya, 2014).
- Schild, Veronica. "Feminism and Neoliberalism In Latin America," *New Left Review* 96 (2015): 59-74.
- Stacey, Judith. "Not Acquiescence, but Multilingual Resistance," *Women's Studies Quarterly* 34, no: 1/2 (2006): 63-68.
- Walby, Sylvia. *The Future of Feminism*, (Cambridge: Polity Press, 2011).
- Wilson, Kalpana. "Towards a Radical Re-appropriation: Gender, Development and Neoliberal Feminism," *Development and Change* 46, no: 4 (2015): 803-832.
- _____. "Hysteria: Feminism Appropriated By Neo-Liberal Agendas: A Conversation Between Dr. Wilson, Kalpana ve Brinda Gangopadhy Lundmark," <http://www.hystericalfeminisms.com/feminism-appropriated-by-neo-liberal-agendas/> (erişim tarihi 14.06.2016)